

Afname van Eider, Scholekster en Kanoet in de Waddenzee: zoeken naar de parallellen

Het Nederlandse waddengebied vormt een cruciale link in de jaarcyclus van soorten als Eider, Scholekster en Kanoet. Er is brede wetenschappelijke consensus dat de aantallen wadvogels worden bepaald door de hoeveelheid en de kwaliteit van hun voedsel. Voor de drie bovengenoemde soorten zijn dat vooral schelpdieren. Een goede beschikbaarheid van mosselen en kokkels, en een ongestoorde wadbodem waarin kleinere schelpdieren als nonnetjes kunnen gedijen is een voorwaarde voor het welvaren van de vogels op het wad. Juist over dit voedsel is de laatste tijd veel te doen, en het conflict tussen economische belangen en natuurwaarden is inmiddels breed uitgemeten in de landelijke pers. De komende zomer worden de resultaten verwacht van een uitgebreid onderzoek naar de effecten van de commerciële kokkelvisserij. In de afgelopen winters werden in het kader van dat onderzoek, naast de reguliere tellingen van het watervogelmeetnet, een aantal extra wadvogeltellingen uitgevoerd. De resultaten daarvan spreken voor alle drie de soorten duidelijke taal.

Eider

Bij een doorsnee wadvogeltelling vallen Eiders vaak buiten de boot. De meeste vogels verblijven zo ver uit de kust dat ze vanaf de wal amper zichtbaar zijn. Daarom is vanaf 1993 door het RIKZ tijdens de midwintertelling in januari jaarlijks een vliegtuigtelling van Eiders in de Nederlandse Waddenzee uitgevoerd. Dankzij het werk van Cees Swennen (NIOZ) waren bovendien (vliegtuig)tellingen uit de jaren zeventig beschikbaar, zodat we kunnen beschikken over gegevens uit drie decennia. Geconcludeerd kan worden dat de aantallen in de Waddenzee sinds het begin van de jaren zeventig (na een aanvankelijke groei) flink zijn afgenomen. Ondanks een opleving in januari 2003 blijken de aantallen tot 150.000 exemplaren in de laatste 10 jaar niet meer te worden gehaald. In de jaren zeventig en eerste helft van de jaren tachtig overwinterden er gemiddeld ruim 130.000 Eiders in de Nederlandse Waddenzee (gemiddelde van zes tellingen), vanaf midden jaren tachtig zijn dat er nog maar 80.000 (gemiddelde van 12 tellingen). Op grond van verschillende gegevensbronnen concludeerde een heel consortium aan onderzoekers dat de meest waarschijnlijke oorzaak van deze afname moet worden gezocht bij de commerciële visserij op mossels en kok-

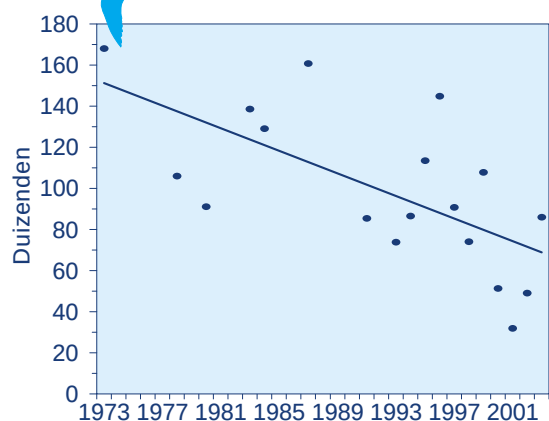
kels vanaf het begin jaren van de jaren negentig. Dit luidde een periode van voedselschaarste in, en zorgde uiteindelijk voor massale sterfte onder de aanwezige Eiders. Een groot deel van de vogels verhuisde bovendien naar de Noordzee, waar ze evenwel kwetsbaar blijven omdat ze er afhankelijk zijn van slechts één voedselbron, de halfgeknotte strandschelp (die eveneens commercieel wordt bevestigd). Deze toename op de Noordzee compenseert echter niet de neergaande trend in de Waddenzee.

Scholekster

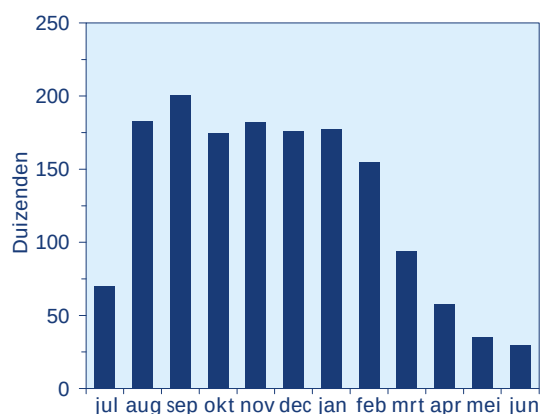
Grote aantallen Scholeksters verschijnen in augustus als pleisteraar in de Waddenzee. Gedurende najaar en winter blijven grote aantallen aanwezig en pas in de loop van februari verdwijnen steeds meer vogels richting broedterritoria (figuur 2). Het verloop van het jaarlijks aantal doorgebrachte scholeksterdagen (gebaseerd op de som van de getelde en geschatte aantallen over alle maanden) laat zien dat tegelijk met de groei van de Nederlandse broedpopulatie in de jaren tachtig, ook de aantallen pleisteraars in de Waddenzee toenamen (figuur 3). In het begin van de jaren negentig kwam de klad er in. Vooral de ijzige winters van 1995/96 en 1996/97 leidden tot veel sterfte en een reductie van aantallen. In tegenstelling

tot eerdere strenge winters is nadien - ondanks een serie milde winters - van enig herstel geen sprake. Ook recente tellingen wijzen onveranderd op kleine aantallen. Voorlopige (maar vrijwel complete) gegevens uit januari 2003 komen uit op een winterpopulatie van circa 160.000 vogels. Dat staat in schril contrast met de 250.000 Scholeksters die rond 1990, in de laatste fase van de populatiegroei, in de Waddenzee verbleven (zie ook SOVON-Nieuws 13 (3): 16-17 en SOVON-Nieuws 14 (3): 12-13). De aantallen die tegenwoordig worden geteld liggen zelfs beneden het niveau van die aan het begin van de reeks wadvogeltellingen in de jaren zeventig.

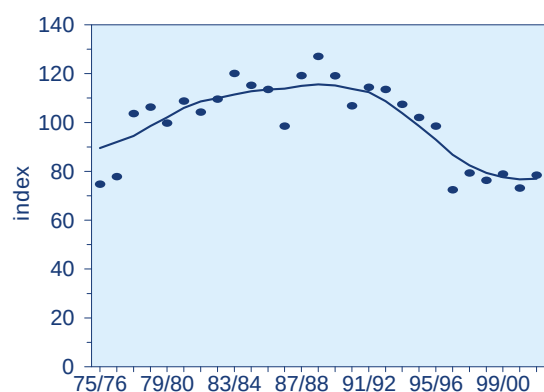
Tellingen alleen zijn echter niet genoeg om het hele verhaal van de afname te kunnen verklaren. Gelukkig is de Scholekster een begeerd studieobject gebleken, en worden broedbiologie en voedsel-ecologie op een aantal plaatsen in de Waddenzee al heel lang in detail bekeken. Dit leverde prachtige termen als 'hokkers' en 'wippers' op, en liet zien dat een carrièreplanning zelfs in de scholekstersamenleving is ingebakken. Onlangs organiseerden de Nederlandse Ornithologische Unie en de Nederlandse Steltloperwerkgroep een speciale scholeksterdag, waar resultaten van uiteenlopende onderzoeksprojecten de

Figuur 1. Overwinterende aantallen Eiders in de Waddenzee (naar gegevens RIKZ, NIOZ en Alterra).

Figuur 2. Recent seizoenspatroon 1997/98-2000/01 van Scholekster in de Waddenzee (hoogwatertellingen, incl. bijgeschatte aantallen voor incomplete tellingen of niet-getelde maanden).

Figuur 3. Aantalontwikkeling Scholekster in de Waddenzee, weergegeven als index en gebaseerd op vogeldagen over het gehele jaar (zowel getelde aantallen als bijgeschatte aantallen). De lijn geeft het (vijfjaarlijks)lopend gemiddelde weer.

revue passeerden.

Leo Bruinzeel en Martijn van der Pol (Rijksuniversiteit Groningen) lieten zien dat de op Schiermonnikoog broedende Scholeksters met betere voedselomstandigheden (de hokkers) in de laatste 10 jaar nauwelijks in aantal zijn achteruitgegaan terwijl vogels lager in de pikorde (de wippers) vooral na de strenge winter van 1995/96 een vrije val laten zien. Ook bleek dat de populatie niet-broeders, die normaliter in de wachtkamer zit om opgevallene territoria in te nemen, was gereduceerd. Alleen die vogels die er in slagen de beste voedselterritoria te verdedigen, bleken dus in staat zich te handhaven, terwijl de vogels die met minder genoeg moesten nemen grote verliezen te verduren kregen. Nieuwe vogels die de opgevallene territoria konden innemen waren er bovendien minder, zodat onder invloed van de voedselbeschikbaarheid het aantal broedparen inmiddels een veer heeft moeten laten.

Gegevens van Simon Verhulst en Kees Oosterbeek (Rijksuniversiteit Groningen/Alterra) lieten verder zien dat de gewichten van Scholeksters binnen en buiten de gebieden waar commercieel kokkels mogen worden bevestigd significant verschillend zijn. In die gebieden die gesloten zijn voor de visserij, bleken de lichaamsgewichten structureel hoger. Een goed lichaamsgewicht is een voorwaarde voor een betere overleving (zeker in strenge winters) en het lijkt er dan ook op dat Scholeksters die hun foerageergebied moeten delen met kokkell vissers minder goed in hun vel zitten. Het gaat echter te ver om hier te beweren dat de achteruitgang van de Scholekster alleen maar is toe te schrijven aan de mechanische schelpdierenvisserij. Ook in de broedgebieden in het binnenland maken Scholeksters momenteel zware tijden door. Het verhaal van de Grutto staat hier model voor een hele groep weidevogels, en ook Scholeksters staan momenteel onder druk van de intensieve bedrijfsvoering in het cultuurland. Gecombineerd met de voedselsituatie in de overwinteringsgebieden geeft dat de populatie weinig veerkracht. Een volgende strenge winter zou dan ook wel eens desastreuze gevolgen kunnen hebben. Een uitgebreid verslag van de studiedag alsmede een speciaal aan Scholeksters gewijd artikel worden later dit voorjaar in het tijdschrift *Limosa* gepubliceerd.

Kanoet

Terwijl Eider en Scholekster zich al langer in een neergaande lijn bevinden, is de Kanoet pas sinds kort bron van zorg.

De wadvogeltellingen lieten tot 2000 jaarlijks grotere aantallen overwinterende Kanoeten zien. Die toename is echter niet helemaal vrij van discussie. Onder de wadvogels behoort de Kanoet tot de lastigst te tellen soorten: een hoge mobiliteit en het geconcentreerd overtuigen in grote aantallen op slechts enkele hoogwatervluchtplaatsen kunnen snel leiden tot onbetrouwbare telresultaten, zeker als tellingen incompleet zijn en niet synchroon worden uitgevoerd, wat in het verleden nog wel eens het geval was. Dat de soort in de afgelopen decennia iets is toegenomen blijkt echter ook uit Engelse telgegevens (Boyd & Piersma in *Ardea* 89: 301-317). Hoewel de toename van overwinteraars in de Waddenzee periodiek wordt onderbroken door strenge winters (figuur 4), is na 2000 een duidelijke kentering zichtbaar. Ondanks volledige en synchrone tellingen (die risico van telfouten miniem maken), blijft het aantal Kanoeten achter bij voorgaande winters. Op de bekende hoogwatervluchtplaatsen als Balgzand, Griend, Vliehors en Richel, is de beruchte muur Kanoeten dan ook zichtbaar dunner geworden. Gerekend over het hele jaar (gebaseerd op vogeldagen), is al langer sprake van een neergaande trend (figuur 5). Deze afname heeft vooral betrekking op de ondersoort *islandica* uit Groenland en Noord-oost-Canada. Deze populatie doet de Waddenzee aan tussen september en april, en vertrekt na de vleugelrui in het najaar voor het grootste deel naar wadgebieden aan de Engelse kust om te overwinteren. Kleinere aantallen blijven bij ons de winter over en vanaf eind februari passeren grote aantallen op weg naar het wad in Sleeswijk-Holstein, waar ze verder opvetten voor de trek naar de broedgebieden. Niet alleen in onze Waddenzee worden kleinere aantallen Kanoeten gesignaleerd, ook aan de Engelse kust is in de laatste winters sprake van een afname. Er is dus duidelijk iets aan de hand met deze populatie Kanoeten.

Ook bij deze soort dringt zich een vergelijking met Eider en Scholekster op. Kanoeten zijn voor hun voedselvoorziening vooral afhankelijk van kleine schelpdieren. Voor de omgeving van Griend, waar grote aantallen Kanoeten zich concentreerden, is inmiddels door diverse studies van het NIOZ aangetoond dat de mechanische schelpdierenvisserij de bodemsamenstelling dusdanig heeft veranderd, dat het aanbod aan schelpdieren voor Kanoeten ten nadele is veranderd. Juist in de omgeving van Griend, en elders in de westelijke Waddenzee is het aantal Kanoeten nu sterk

Tellen in de Waddenzee belangrijker dan ooit

Via de hoogwatertellingen in de Waddenzee hebben velen een belangrijke bijdrage geleverd aan het behoud en de bescherming van onze wadvogels.

Het vrijwaren van gebieden als de Dollard en de Friese kwelders voor bedreigingen van buitenaf, was immers niet mogelijk geweest zonder de gedreven wadvogeltellers van het eerste uur. Nog steeds pakken zich donkere wolken samen boven het wad. Is de ene discussie nog niet voorbij (windmolenpark) dient zich de volgende al weer aan (mechanische schelpdiervisserij). In het gewoel van natuurbeschermers, wetenschappers, kokkelvisserij en politici blijft één aspect echter als een paal boven water staan: zonder de wadvogeltellers zouden we geen enkel signaal krijgen over de recente aantalsontwikkelingen. Zonder gemor zijn in de afgelopen winters bovendien extra tellingen uitgevoerd. Dat zo'n telling ook voor sommige tellers een hele organisatie is wordt wel eens over het hoofd gezien. Voor sommigen betekent het een meerdaagse actie, met een lange heen- en terugreis. Zoals het kaartje laat zien wonen wadvogeltellers niet alleen maar in de buurt van de Waddenzee. Zelfs uit de omgeving van Utrecht en Arnhem/Nijmegen reizen lieden 3-5 maal per jaar af om een bijdrage te leveren. Ook Noord-Holland is in vergelijking tot de oppervlakte wad, meer dan gemiddeld vertegenwoordigd. Daarnaast leveren Texel en Groningen het leeuwendeel van het waarnemerskorps.

Verspreiding van wadvogeltellers

verminderd. Net als bij de Eiders lijkt bovendien sprake van een herverdeling van pleisteraars, en worden tegenwoordig verhoudingsgewijs veel Kanoeten in het tot voor kort voor kokkelvisserij gesloten oostelijke deel van de Waddenzee gevonden. Het gaat hier echter om kleine aantallen, die in het niet vallen bij de 'verdwenen' Kanoeten in de westelijke Waddenzee.

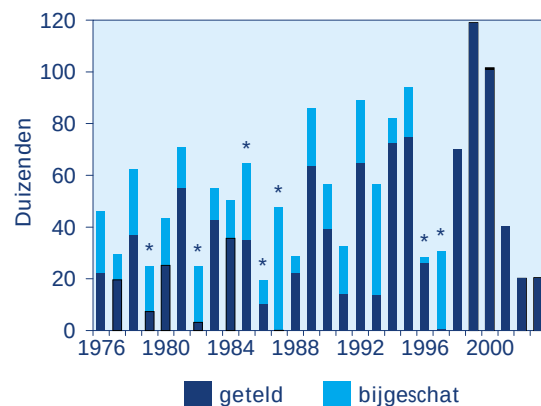
Overigens doen Kanoeten het niet alleen bij ons slecht. Ook de spectaculaire concentraties aan de Amerikaanse oostkust (Delaware Bay), behorende tot de ondersoort *rufa* uit Canada, zijn recent afgenomen. Deze vogels komen elk jaar in mei vanuit hun Zuid-Amerikaanse overwinteringsgebieden naar Delaware Bay om op te vetten (ze verdubbelen er hun gewicht) voor de trek naar de Canadese arctis (zie bijv. <http://www.state.nj.us/dep/fgw/ensp/del-bay2001/> voor meer informatie). Het bezoek aan Delaware Bay valt precies samen met de paaitijd van degenkrabben, en de vogels fourageren er massaal op de eieren die de krabben afzetten. Recent onderzoek heeft aangetoond dat de opvetmogelijkheden van de aanwezige Kanoeten zijn verminderd, en steeds minder Kanoeten de broedgebieden halen. Degenkrabben worden veel gebruikt als aas voor de visserij, en door overbevissing (alsmede menselijke ingrepen in de paai-habitats van degenkrabben) is de populatie degenkrabben inmiddels dramatisch afgenomen en worden de passerende steltlopers (het ging om aantallen van >300.000 vogels, waaronder naast Kanoeten ook Drieteenstrandlopers en Steenlopers) dus

geconfronteerd met een slinkend voedselaanbod. Dit laat eens te meer zien hoe belangrijk stop-over gebieden, zoals ook de Waddenzee, zijn voor langeafstandstrekken.

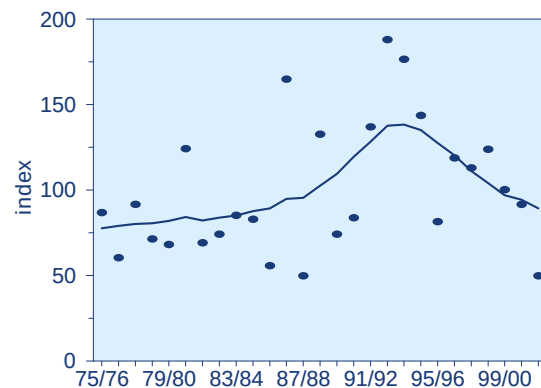
De parallellen

Eider, Scholekster en Kanoet hebben aan de basis gestaan voor de aanwijzing van de Waddenzee als Ramsargebied en als Speciale Beschermingszone onder de Europese Vogelrichtlijn. Alle drie zijn ze voor hun voedselvoorziening afhankelijk van schelpdieren en alle drie gaan ze achteruit. Bij alle drie zijn er ook aanwijzingen dat de mechanische schelpdiervisserij op z'n minst gedeeltelijk (deels indirect) heeft bijgedragen aan de beschreven achteruitgang in aantallen. Het bovenstaande voorbeeld van Delaware Bay laat bovendien zien hoe precair de balans is tussen voedselvoorraden en vogelaantallen, en wat de gevolgen op populatieniveau kunnen zijn. Een uitgebreid verslag van een omvangrijke studie naar de relaties tussen schelpdiervisserij, de bodemfauna en de aantallen wadvogels (het zogenaamde EVA II project) zal later dit voorjaar worden gepresenteerd. Eén ding is zeker: wat de uitkomst van het evaluatieonderzoek en de daarop te baseren beleidslijnen ook mogen zijn, toekomstige telgegevens zullen eens te meer van groot belang blijven om de vinger aan de pols te houden, en tellers uit alle hoeken en gaten van het land (zie boven) blijven noodzakelijk om die tellingen tot een goed einde te brengen.

Ben Koks & Marc van Roomen

Figuur 4. Aantalsontwikkeling Kanoeten in de Waddenzee in januari. Bijgeschatte aantallen voor incomplete tellingen zijn apart weergegeven (* = strenge winter).

Figuur 5. Aantalsontwikkeling Kanoet in de Waddenzee (zie figuur 3 voor uitleg).